

הרב יעקב משה הכהן לעפין

לא המושכלות עיקר אלא המעשה וערך התפלה

ר' יוסי ב"ר חנינא אמר: תפילות אבות תקנום. ר' יהושע

בן לוי אמר: תפילות כנגד תמידים תיקנום. (ברכות כו)

הבדל גדול יש בין דברי ר' יוסי ב"ר חנינא לדברי ר' יהושע בן לוי במובן עניני; כי לפי דברי ר' יהושע בן לוי שאמר "תפלות כנגד תמידים תקנום", היינו שאנשי כנסת הגדולה תקנו את התפלות במקום קרבנות התמיד שהיו ישראל מקריבים בבית המקדש, כי מצוות הקרבנות היתה להודיע כי לא נברא העולם לצורך האדם עצמו אלא על מנת שיתקרב אל השי"ת ויתקשר אליו ע"י הקרבנות, וקרוב התמיד היה מאחד את התחלת היום עם סופו ע"י התקרבות לה; ובמקומם נתקנו התפלות, כי ע"י התפלות מתאחד האדם עם השי"ת ומתדבק בו, ומשעבד את גופו ונפשו וכל מאודו בעבודתו את ה', וזה במקום הקרבת התמידים.

אבל לפי דברי ר' יוסי ב"ר חנינא האומר "תפלות אבות תקנום", היינו: שהאבות היו נוהגים להתפלל ומהם אנחנו למדים שצריכים להתפלל אל ה' שלש פעמים ביום כפי שעשו אבותינו. ובתלמוד ירושלמי הלשון מדוייקת יותר, ששם נאמר: רשב"ל אמר "תפלה מאבות לימדום", היינו מצד עצם התפלה ולא במקום הקרבנות.

וכשמעיינים בזה יוצא לנו חידוש רב: כי הרי אין בידינו קנה מדה לשער את עצם התדבקותם של האבות בה' כל ימי חייהם ובכל מעשיהם עד לאין תכלית, כי הרי הקב"ה מייחד שמו על האבות במיוחד, שלא נאמר אלקי ישראל רק אלקי אברהם וכו', ו"אין קורין לאבות אלא לשלשה" (ברכות טז), ומצינו לדוד המלך שאמר "ואני תפלה" (תהלים קט) ולא אמר ואני מתפלל שמובנו שיש אדם המתפלל, אלא ואני תפלה, כלומר: שכל עצמיותו הוא תפלה, עד שאיננו עוד איש (ההרגשה של אדמו"ר הסבא זצ"ל מסלבודקה). ואם האבות מצאו בכל זאת צורך להתייחד עם ה' באופן מיוחד, במקום מיוחד ובזמן מיוחד, כדי להתפלל לפני ה', להיות דבוקים בה' ביחוד ובכדי שע"י התפלה ישארו דבוקים בה' כל היום ובכל עניניהם, שזהו התכלית האמתי של

התפלה ישארו דבוקים בה' כל היום ובכל עניניהם, שזהו התכלית האמתי של באופן מיוחד וביגיעה רבה כדי לבא לידי התקרבות לה' והתדבקות בו. גורא הענין מאד!

ולהבנת הענין יש להביא את ביאור התרגום יונתן על הפסוק "כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות" (הושע ו) שמתרגם "ודעת אלהים" — "ועבדי אורייתא דה'", שלכאורה איך היינו מפרשים לפי מושגנו את המלים "ודעת אלהים", ודאי היינו אומרים שהכוונה היא לתוכן פילוסופי ולתפיסה מחשבתית עמוקה בהבנת האלוהות, כדוגמת הכתוב בתורה: "וידעת היום והשיבות אל לבבך כי ה' הוא האלוהים" (דברים ד). ואילו לפי התרגום יונתן רואים אנו בהגדרת המושג של דעת ה' שהיא רק "לעשות משפט וצדקה", כפי שמפרש הרד"ק ז"ל על פסוק זה וז"ל: "ודעת אלוהים, שהיא לעשות משפט וצדקה", כלומר מימושה והגשמתה של חכמת התורה — שהיא חכמת ה' — בחיים ובכל הליכות האדם עם הבריות, והמלה "ודעת" כוונתה התדבקות והתחברות האדם ושכלו על כל חושיו הרגשיו ביחד עם תכונתו התוכנית למען תוצאות מעשיות. ויוצא איפוא שלפי נקודת ההשקפה התוכנית יש ערך רב מאד לכל המעשים המתאימים ואפילו הם פעוטים בחשיבותם מצד עצמם, כי הרי אבות העולם שהיו דבוקים בה' מאד מצד היותם נביאיו רכשו את הכשרתם וחינוכם לכך בעיקר ע"י פעולות החסד והגשמת המצוות במעשה ממש, כמו אברהם אבינו שהצטיין במדת החסד ובמדת הכנסת אורחים עד שהתורה מתארת את מעשיו בצבעים בהירים "ואקחה פת לחם", "יוקח נא מעט מים", והוא היה הסמל של הנאמנות לה' בקיום "והלכת בדרכיו" — "מה הוא רחום אף אתה רחום" (שבת קלג), וכן רואים אנו במשה ודוד המלך שהתאמנו בתחילתם כרועי צאן ונשאו בעול עם חבריהם במעשה ממש.

ולפי זה ברור לנו שמעשים ממשיים בעבודת ה' הם הם התכלית והעיקר של מושכלות התורה לפי האמת, בניגוד גמור לדעת הפילוסופים והוגי הדעות החילוניים אשר לפי הנחתם והכרתם, המושכלות הללו הם רק חכמה רעיונית מופשטת שמקומה רק בעולם הרוחני והנצחי ואין לה כל קשר ממשי עם המעשים כלל וכלל, ודבר זה שתכלית רוחנית עלולה להיעשות תכלית גשמית מובן וברור רק לנו מקבלי התורה היודעים ומכירים שקיום התורה תלוי בעיקר בעולם המעשה, וכי המדייק בקיום המצוה למעשה באופן נעלה על כל פרטיה ודקדוקיה — קדוש יאמר לו בעולם הרוחני, ודוגמא בולטת לכך היא מצות התפילין שידוע עד כמה אנו מקפידים על אופן עשית התפילין, וכן כתיבת ספר תורה ומזוזות, שאמנם כל אלה נעשים מעורות

בעלי חיים וגידיהם, אבל הם נתכשרו ע"י מחשבת האדם הטהורה לשם עיבוד לשמה וכתובה לשמה של המצוה, וע"י זה נעשה העור הפשוט והגשמי ראוי והגון להתלבש בקדושת ספר התורה התפילין והמזוזות, כפי שיצאו מפי הגבורה. וראה מה גדולה חשיבות מצות תפילין בעיני חז"ל עד שאמרו "מלמד שהראה לו הקב"ה קשר של תפילין", שזה מוכיח הערצתם הגדולה למעשה זה וחשיבותה העצומה של מצות התפילין כאות וזכרון שאנו כולנו עובדי ה' בכל ימי חיינו, ומשמשת לנו לדוגמא על כל מצוות התורה כיצד יכול האדם להגיע לתכלית הרוחנית רק באמצעות דברים ממשיים-גשמיים, וזאת היא חובתו בעולמו. רואים אנו איפוא שע"י ענינים גשמיים עלול כל אדם להגיע לתוכן רוחני נשגב כפי שיצאו מפי הגבורה, וברור איפוא שאף התהליך המעשי של קיום מצות התורה נובע ממקור החכמה כביכול באופן רוחני ונצחי לאין שיעור, וכל זה נעשה בדרך השתלשלות מלמעלה למטה, ממרום לעולם השפל והמעשה כפי שגורה חכמתו ית', ורק כך מסוגל האדם להגיע לתכליתו הרוממה שהיא גם תכלית הבריאה כולה, כי ע"י קיום התורה והמצוות ביגיעתו הגשמית והרוחנית יכול האדם להטהר ולהזדכך ולבא לעומק החכמה של כל מצוה כפי שנתנה מאת ה', ודוקא ע"י המעשה הריהו נעשה איש השלם בתכלית השלמות מוכשר לחזות בנועם ה' ולהתאחד ולהתמוג עם מקור הנצח.

ובזה יבואר לנו חז"ל זה: אמר ר' אבין בר אדא אמר ר' יצחק מנין שהקב"ה מניח תפילין שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו (ישעיה סב) ואין ימינו אלא תורה שנאמר מימינו אש דת למו (ברכה) ואין עוזו אלא תפילין שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט), ומנין שהתפילין עוז לישראל דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך (דברים כח) ותניא ר' אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש (ברכות ז).

והסירותי את כפי וראית את אחורי (תשא) אמר ר' חמא בר ביזנא אמר ר' שמעון מלמד שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין (ברכות ז). הענין הזה טעון הבנה, כי מה בא ללמד בזה שהקב"ה מניח תפילין, ותו צריך להבין שמתחיל בתפילין ומדבר בתורה, ומה היא הכוונה בהשוואת מצות תפילין שאינה אלא פרט מן התורה לכל התורה כולה.

אבל אחרי שבארנו כי תכלית בריאת שמים וארץ ותולדותיהם התורה והאדם, וקיום התורה בידי האדם יכול להיות רק ע"י מצבו בעוה"ז היינו העולם הגשמי, ורק ע"י זה שהאדם מגשים ומממש קיום התורה באופנים גשמיים כפי רצון הי"ת שע"י זה יבא האדם לרוחניות, ולכל זה מצות תפילין

היא הוכחה חשובה ביותר. כי מהי מצות תפילין? מטרת מצות תפילין היא לרומם את האדם שיהיה דבוק בה' בקשר של "ישראל וקודשא בריך הוא חד" כפי שאנו רואים שבתפילין שלנו כתוב "ואהבת את ה' אלהיך" ובתפילין דמרי עלמא כתוב "ומי כעמך ישראל", ולכאורה למה לנו הבתים הפרשיות והרצועות שהמה דברים גשמיים, הלא יוכל האדם להעמיק את שכלו כוונתו ורגשותיו למובן זה ויהיה דבוק בה', ומי כמשה רבנו שיכול להשיג דבקותו בה' במחשבה גרידתא, בכ"ז אנו רואים שה' רצה שהאדם יגיע לתכלית הרוחנית רק באמצעות הנחת תפילין ע"י ענינים ממשיים, נמצא שהתפילין הם דוגמא והוכחה לכל התורה כולה שהיא בתור אצילות ממקור החכמה יורדת בדרך השתלשלות מלמעלה למטה, וע"י כך עולה מעלה מעלה ע"י קיום המצוות ופושטת צורה ולובשת צורה עד הגיעה לצורה היותר רוממה באופן נצחי. ולכן התחילו חז"ל בתפילין והמשיכו בתורה כי רצו להביע את הרעיון הזה שהתפילין משמשים דוגמא וסמל לכל התורה: "מנין שהקב"ה מניח תפילין", היינו חכמת התפילין שמקורם מחכמת ה' שהוא מקור החכמה, וממשיכים בתורה: "נשבע ה' בימינו ואין ימינו אלא תורה", מפני שהיינו הק בכללות כי התורה היא מקור החכמה, "ובזרוע עוזו אלו תפילין" המשמשים לדוגמא לכל מצוות התורה שנתגשמו משבאו ממקורם מקור החכמה והתורה הנצחית, עד כדי כך שיוכלו לראות כל עמי הארץ את התפילין, "וידאו ממך" אלו תפילין שבראש. וזהו המובן במלים "וראית את אחורי" היינו התורה והמצוות באופן התגשמותם והשתלשלותם, וזהו "קשר של תפילין" המשמש דוגמא לכל מצוות התורה כנ"ל.

ובזה יבואר לנו החז"ל: אמר עולא כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו; ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים (ברכות יד).

ביאורים שונים למאמר חז"ל. רבנו יונה כתב דעולא סבירא ליה דכיון שהוא קורא "והיו לאות על ירך ולטוטפות בין עיניך" ואינו מניח, נמצא שמעיד עדות שקר על עצמו שמה שאומר אינו אמת, ואע"פ שעשה המצוה ויצא ידי חובת קריאת שמע אפ"ה עבר עבירה מצד אחר שהעיד שקר על עצמו; ור' יוחנן הוסיף שאפילו מצות קריאת שמע עצמה לא קיים בשלמות, דהוה ליה כמי שמקריב תודה בלא מנחה וזבח בלא נסכים. כן מצינו בזהר (שלח) "הקורא ק"ש בלא ציצית מעיד עדות שקר בעצמו".

ויש מקום לדקדק מה ענין קיום מצות תפילין וציצית למצות קריאת שמע? הרי אלו הן מצוות נפרדות, כל אחת מצות עשה בפני עצמה ואין

שייכות בין האחת לשניה, אלא שבמהותם ומובנם הפנימי יש קשר ביניהן אבל עיקר מצותם היא כל אחת לחוד, ומדוע אם קיים מצות קריאת שמע בלי המצוה של הנחת תפילין נחשב כאילו הוציד עדות שקר, ולפי דעת ר' יוחנן יש חסרון גם במצות קריאת שמע עצמה?

אבל אחרי שביארנו שהתכלית והעיקר במושכלות התורה הם באמת רק המעשים הממשיים, בהיפוך מדעת הוגי הדעות החילוניים המניחים כי המושכלות הן רק חכמה רעיונית מופשטת שמקומה בעולם הרוחני ודבר אין לה עם המעשים של האדם. ובוה יובן מדוע החמירו חז"ל במצות ק"ש שיהיה יחד עם קיום מצות תפילין וציצית, יען כי בשעת קיום מצות ק"ש האדם עוסק רק בענין שכלי-רוחני, שהוא מקבל עול מלכות שמים בלבו, בנפשו ומחשבתו, והוא עלול לבא לידי טעות בנידון תכלית מצוות התורה ולחשוב שדי לו בעניני מושכלות בלבד, כמו מצות קריאת שמע, לזאת החמירו חז"ל וחייבוהו לצרף למצות ק"ש את מצות הנחת תפילין, על היד כנגד הלב ועל הראש כנגד השכל, שיתאמת אצלו כי מצוות התורה הם דוקא על ידי מעשים ורק על ידם יבא לידי השגת הרוחניות בהשתלשלות מלמטה למעלה, כמו שנתינת המצוות באה בהשתלשלות מלמעלה למטה, ובוה נבא לתכלית האמתי ולשלמות והתדבקות בה'.

וחז"ל הדגישו לנו את חומר הענין בדברים בוטים, כמו עדות שקר וכדו', בכדי שלא נבא לידי טעות בהבנת מהות המצוות כדעת הפילוסופים, אחרי שתכלית האדם בתור יציר כפיו של הקב"ה היא להגיע למדרגות רוחניות והאדם עלול לחשוב שגם קיום התורה יכולה להיעשות בדרך זו ועל כן הדגישו את חומר הענין.

וכשנתבונן במהות התפלה, סידורה ומהלכה אנו רואים גם בזה ההיקף שביארנו כי התכלית והעיקר במושכלות החכמה ודבקות בה' הם באמת רק המעשים הממשיים, ואף שמוכן התכליתי בתפלה היות האדם מתדבק בה', אבל מאופן התפלה וסידורה באמירה בסוגים שונים כמו סדור שבחי וגבורות ה' בכל הפרטים בהברכות הראשונות, ואח"כ הנקשות והברכות כפי שנסדרו בנוסח התפלה, ובזמן ובמקום התפלה, מכל זה אנו רואים כי גם התפלה זכאלת ומתבארת בנדון שלנו ככל מצוות התורה.

ומעניין לנו עד כמה עניני החצוניות של האדם משפיעים על הפנימיות, ביחוד בעניני תפלה, כגון קביעת מקום לתפלה (ברכות ו) כדי שתפלתו לא תהא באופן מקרי, אחרי שמהותה של תפלה היא דבקות בה' ומקריות היא בניגוד לדבקות, ומשום כך כשאין לו מקום קבוע להתפלל משפיע הדבר עליו

ועל התפלה בחסרון הדבקות, מה שאין כן אם האדם קובע לו מקום לתפלתו נעשית הקביעות גם בפנימיות וזה מסייע לו להתדבק בה'. בדומה לזה ענין "שיכנס אדם שיעור שני פתחים בבית הכנסת ואחר כך יתפלל" (ברכות ח). שכשהאדם עומד קרוב לפתח מראה הוא בזה חסרון בהתייחסותו עם קונו, כי הפעולה החיצונית משפיע על הפנימיות, ובוה שאיננו בא על מקום הנכון המתאים לתפלה, היינו שיעור שני פתחים בתוך ביהכ"ג, יש כאן ערבוב המחשבה שהיתה לו בחוץ, וע"י כך הוא מעכב את הדבקות בה'.

כמו כן מצינו בחז"ל "אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל, שנאמר ממעמקים קראתיך ה'" (תהלים ל), (ברכות י). אף על פי שכוונת הפסוק היא על עומק הלב שישפיל דעתו ומחשבתו לפני השי"ת ולא על עומק המקום, מ"מ הבינו חז"ל שגם מצד גובה המקום יש מגרעת להגיע לגובה השכל והדעת את ה', וזה בגלל השפעת חיצוניותו של האדם בענין המקום על פנימיותו. אגב: בענין המקום לתפלה יש חידוש גדול שלפעמים משפיע המום מצד עצמו לא מצד השפעת האדם, כפי דברי הגר"א זצ"ל מווילנא וז"ל: הראשונים בכל מקום קיבוצם להשראת שכינה לא רצו בבית שהוא מעשה ידי אדם, שמא היה בו מעשה אחד שלא בכוונה קדושה ועל כן הסתופפו בין האילנות, תחת מעשה ה', משום דאין השכינה שורה אלא על פועל צדק וכמ"ש (ב"מ פה) בר' חייא דשדינא כותנא וגדילנא נשבי וציידנא טבי וכו' ואריכנא מגילתא וכתבנא חמשה חומשי תורה ומקרינא ינוקי בה' חומשי תורה וכו', על כן ראה שיהיה מתחילה ועד סוף בפועל צדק, עכ"ל בספר "אבן שלמה".

איום ונורא עד היכן מגיע גודל השפעת המקום מצד עצמו על רוחניות האדם, עד שיש הבדל בהשראת השכינה אם המקום נבנה ע"י כוונה קדושה, ואמנם בשם הגאון ר' חיים מואלאזין זצ"ל מובא על דברי הגר"א הנ"ל: שהלומדים בספרים שנדפסו בדפוס של אדם שאינו הגון אין להם הצלחה בלמודם.

ובזה יובן לנו החז"ל: אמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב ביהמ"ק אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי כו' מריש מצלינא בבי כנישתא כיון דשמענא להא דאמר ר' חייא בר אמי מיום שחרב ביה"מ אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד לא הוי מצלינא אלא היכא דגריסנא (ברכות ה). ולכאורה: מה ענין תפלה למקום הלמוד? וביחוד כשהתפלל תמיד בבית הכנסת שהוא המקום המיוחד לתפלה, וכמו שזמן תפלה לחוד, וזמן תורה לחוד (שבת י), כן מקום:

תורה לחוד ומקום תפלה לחוד. ועל פי הנ"ל נוכל לומר כי גם כוונת אביי שכיזון ששמע כי אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, הבין מזה שהמקום שבו לומדים תורה מתעלה מצד עצמו ויש בו כדי להשפיע גם על דוממות נפש האדם ודבקותו בה' ולכן החליף מקום תפלתו ועבר להתפלל במקום דגריס, משום השפעת המקום הפועלת להשראת השכינה כנ"ל.

ואחרי שביארנו שעניני החצונות של האדם משפיעים על הפנימיות מעניין לנו מאד החז"ל על הפסוק «ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה ויפגע במקום» וז"ל: כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי, כי יהיב דעתיה למיהדר קפצה לו ארעא מיד ויפגע במקום (חולין צו). רואים אנו מזה ענין נפלא עד כמה תלוי סגולת המקום לתפלה אף ליעקב אבינו הבחיר של האבות, שאין לשער דבקותו בה' התמידית בכל זמן ובכל מקום להיותו בתור מרכבה לשכינה, ואחר כל זה אחר שעבר המקום מקום המקדש ששם התפללו אבותיו, כדאי היה להיעשות לפניו שינוי הטבע ונס נגלה ע"י קפיצת הדרך בכדי שיתפלל גם הוא רק במקום הזה. וכדאי להעיר איך שלכל אחד מהאבות הק' היתה השפעה מסוימה ברוחניות לפי גודל מעלתם הרוממה, ע"י המקום וזוה שהתפללו שם מקום הר המוריה ומקום המקדש, כפי שאנו רואים מהחז"ל: אברהם קרא לו הר שנאמר: אשר יאמר היום בהר ה' יראה (בראשית כב), יצחק קרא לו שדה שנאמר: ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כד), יעקב קרא לו בית שנאמר: ויקרא את שם המקום ההוא בית אל (שם כח).

והרי אנו רואים לפנינו ענין גדול בנוגע גם להכנה לתפילה, אמרו חז"ל במשנה: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם התפלה כדי שיכוזנו לבם לאביהם שבשמים (ברכות ל'). הגע עצמך: הדברים נאמרו על ידי התנאים, חכמי המשנה, שאין לנו כל קנה מדה להעריך ולשער את גדלותם ויראתם, והם מספרים בשבחם של החסידים הראשונים שלפניהם. שכל חייהם היו אך ורק דבקות בה' בתכלית הדבקות והתפלה היתה חלק ממציאיותם, ובכל זאת היו גם החסידים הללו צריכים לשהות שעה אחת קודם תפלתם, על מנת להכין לבם וכוונתם, וכדי לצאת מהחסרון של «מצות אנשים מלומדה», כלומר: מתוך ההרגל. ובדומה לזה היו שוהים שעה אחת אחרי התפלה, בכדי שהרושם של התפלה לא יתבטל בחיי יום יום ושתשאר חרותה במעמקי נפשו, כמאמר חז"ל «המתפלל צריך שישהה שעה אחת קודם תפלתו ושעה אחת אחר תפלתו» (ברכות לב), והטעם כנ"ל.

ומצינו עוד על הפסוק «ויאמר אלקים אל יעקב עלה בית אל ושב

שם, ועשה שם מזבח" וגו' (וישלח), אומר הספורנו: "ושב שם" לכוון דעתך קודם שתבנה המזבח, כענין אמרם ז"ל: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת וכו' ע"כ. הרי שאפילו יעקב אבינו בחיר שבאבות, שזכה לראות בגילוי השכינה — "והנה ה' נצב עליו" — ובאותו זמן נדר לבנות מזבח לה', הרי בודאי שהרגשתו היתה גבוה מאד וכל מעשיו ודבורו היו לשם שמים, ובכל זאת נאמר לו "ושב שם", כלומר: שב וצמצם מחשבותיך כדי לכוון לבך לבנין המזבח, כי אף שיעקב אבינו לא הסיז דעתו מחובתו הרוחנית בכל זאת נצטווה להכשיר עצמו עוד יותר לכוונה נעלה ומרוממת יותר על ידי פעולה חצונית זו של ישיבה ושהייה, כיון שהפעולה החיצונית משפיעה על הפנימיות, ומזה עלינו ללמוד על ערך ההכנה והכשרת המחשבה כלפי מעשה האדם והפעלתו לקראת התדבקות בה' והתקרבות אליו.